

Sosyal Karmaşıklık Kavramına Dair

In Regard to Concept of Social Complexity

Melis Uzdurum¹

Sera Yelözer²

Özet

1930'larda Gordon Childe'in arkeoloji ve antropoloji bilimlerini etkisi altına alan teorileri, 1960'larda 'yeni bir dünya arayışı' ile sorgulanmaya başlanmıştır. 1960'ların politik ve sosyo-kültürel atmosferi, antropoloji ve arkeolojinin de içinde bulunduğu sosyal bilimlerin gündemine yeni sorular sokmuş, günümüz dünyasının hiyerarşik ve otoriter düzenini sorgulayan araştırma konularına kapı aralamıştır. Toplumsal düzen, basit ve karmaşık topluluklar, eşitlikçi topluluklar veya eşitsizliğin kökenleri gibi temaların birçok araştırmanın sorunsalı haline geldiği bu süreç kendine özgü bir politik ve sosyo-kültürel arayışın yansımalarıdır. Arka planını böylesi bir sürecin oluşturduğu araştırmalardaki temel amaç toplulukların iç dinamiklerinin gerçekte nasıl işlediklerini ortaya çıkaran analitik bir yapı kurmak olmuştur.

Bu çalışmada, toplumsal karmaşıklık kavramına dair çalışmaların derlenmesi ve tartışılması yoluyla, toplumsal karmaşıklığın ön plana çıkan belirleyicileri, sosyal karmaşıklık kavramının toplulukların yaşam biçimlerini anlama ve açıklama konusundaki

---

¹ Doktora Öğrencisi, Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, Ordu Cad., Laleli/Fatih, 34134, İstanbul, muzdurum@gmail.com

² Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, Ordu Cad., Laleli/Fatih, 34134, İstanbul, serayelozer@gmail.com

okunulabilirliği ve politik, sosyo-kültürel arka planın bu okumadaki etkileri ele alınacaktır. Amacımız, konuya dair çalışmaların ve eleştirilerin bir derlemesi ile benzer yaşam biçimi ve koşullarının bile toplulukları şematize etmekte yeterli olamayabileceğinin altını çizmek ve sosyal karmaşıklık süreci ve parametrelerini vaka incelemesi yoluyla somutlaştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Karmaşık Topluluklar, Sosyal Organizasyon, Eşitsizlik, Varsayım ve Eleştiriler, *Inuit* Topluluğu

Abstract

The political and socio-cultural atmosphere of the 1960s, which was characterized by a 'quest for a new world' put new questions into the agendas of the social sciences, such as anthropology and archaeology. These questions initiated new research programs focusing on the hierarchical and authoritarian order of today's world systems. This process, which addressed themes such as social order, simple and complex societies, egalitarian societies and/or the origins of inequality, and made them principal questions of various research agendas, is an outcome of a genuine political and socio-cultural a search in the field of social sciences. The main outcome of these studies was the formation of an analytical structure aimed at explaining how the inner dynamics of societies really worked.

In this work we will try to evaluate the prominent factors of complexity, and use the concept of social complexity to understand and explain societies' social organization systems and how political and socio-cultural backgrounds affect approaches employing this concept. Our aim is to emphasis that even similar social systems, life-ways and circumstances may not be enough to schematize societies and to embody parameters of social complexity. We accomplish this by reviewing hypothesis and critiques, and presenting a case study of the *Inuit* society.

Keywords: Complex Societies, Social Organization, Inequality, Hypothesis and Reviews, *Inuits*

Toplulukların Karmaşıklığı

Toplumsal karmaşıklık, hem topluluğun zaman içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşümün hem de toplumsal yapılanmayı oluşturan değişkenler arasındaki bağın anlaşılmasını gerekli kılar. Topluluğu bir araya getiren değerler, değişim ve değişkenlerin kendine özgü yapısı olduğu düşünüldüğünde karmaşıklık koşullarının da toplumdan topluma farklılık göstermesi beklenmelidir. Bu nedenle “evrensel” bir karmaşıklık tanımı yapmak mümkün değildir (Chapman, 2003: 7-8; McGlade ve Garnsey, 2006: 3-4).

Karmaşıklık ile kastedilen, toplulukların örgütlenmelerindeki karmaşıklığıdır. Bir topluluktaki sosyal organizasyon, ekonomik, siyasi, sembolik, bilişsel değerler arasındaki organik bağın ölçüsü karmaşıklığı tanımlar. Çünkü bunlar aynı zamanda topluluğu bir araya getiren, toplumsal yapılanmayı ve bütünlüğü sağlayan parametrelerdir. Üretim sistemleri, ürün finansı gibi çevresel ve maddi koşulların yönetsel fonksiyonları, çekirdek aileler, liderler veya şefler gibi farklı karar mekanizmaları tarafından üstlenilmekte ve bu mekanizmalardan başlayarak topluluğun tümüne yayılan farklı alt sistemler, sosyo-ekonomik ve kültürel birimler tanımlanabilmektedir. Sosyo-ekonomik organizasyon bu sosyal mekanizmalar arasındaki karşılıklı ilişki ile sağlanır ve alt birimler açığa çıktıkça detaylanır. Bu dönüşümde unsurlardan biri diğerine ağır basabilir, ancak her durumda toplumsal rollerdeki karşılıklılık ilkesine dayalı kurallar, paylaşımcı biraradalık, sembolik düşünce ve eylemler “kurumsallaşmaya” başlamıştır.

Karmaşıklık kavramı içerisinde sözü edilen “kurumsallaşma” Feinman’ın (2013: 36) belirttiği üzere hem dikey hem de yatay karmaşıklıkla arasındaki farklılığa dikkat çeker. Sosyal yapıyı meydana getiren birimler arasındaki işlevsel farklılaşmada karar alma ve güç mekanizmalarının kurumsal yapılar olarak baskınlığı dikey farklılaşma ile ilişkilirken, toplum içerisinde farklı sosyo-ekonomik rol gruplarının varlığı yatay farklılaşmayı doğurabilmektedir.

Karmaşık topluluklarda düzen ve karar alma sürecinde belirgin rollerin ön plana çıktığı, sosyo-ekonomik ve ideolojik araçların birbirlerinden tanımlı olarak ayrıldığı, sembolizmin ideolojiye evrilerek fiziksel bir araç olarak kullanıldığının görüldüğü belirtilmektedir

(Tainter, 1996). Bu anlamda Flannery'nin (1972: 409) "*karmaşıklık, topluluk birimleri ile merkezi ve alt sistemler arasındaki ekonomik, siyasi, sosyal, ideolojik boyutlardaki farklılığın derecesidir*" şeklinde belirtmiş olduğu karmaşıklık tanımı üzerinde durulabilir. Flannery (1997: 410) toplumsal karmaşıklığı sadece hiyerarşik bir düzlemde ele almakla kalmaz, karmaşıklığın topluluk birimleri arasındaki karşılıklı ilişkisine de vurgu yapar.

Karmaşıklığı oluşturan parametrelerden birinin ya da birkaçının değerinin artışı ile toplumsal karmaşıklık derecesinde paralellik gösteren bir ilişki vardır. Örneğin daha karmaşık bir toplulukta daha çok toplumsal rol, gruplar, daha fazla bilgi akışı ve bilginin belirli bir merkezde toplanması, daha çok üretim, daha çok uzmanlaşma, birey/grup/örgütler arasında daha fazla paylaşım, karşılıklı bağımlılık ve merkezileşme vardır. O halde "*karmaşıklığın artışı sınıf ve devlet oluşumunda giderek artan bir etkiye sahiptir*" diyebilir miyiz? Karmaşık toplulukların kökenini eşitsizlikte mi aramalıyız?

Tam olarak değil. Karmaşık topluluklarda kimi durumlarda güç, liderlik veya otorite gibi kavramlar ana değişken olarak karşımıza çıkabilir. Ancak, bu değişkenin değeri, her zaman hiyerarşiye işaret etmemektedir (Souvatzi, 2007: 37-38). Bu değer aynı zamanda karar alma koşullarındaki değişimi, sistematik ve kurumsallaşmış yeni davranış modellerini de simgeleyebilmektedir. Bu yeni davranış modelleri ile topluluk içerisinde hiyerarşik/tek taraflı bir yapı oluşturulabileceği gibi heterarşik/karşılıklı bir sosyal düzen kurmak da mümkündür.

Kohler'in (2000: 11) Hinde (1982)'den alıntılacağı üzere karmaşıklık, her biri kendi içerisinde farklı dinamikleri olan dört ayrı eksenle ele alınabilir: insan davranışları, karşılıklı etkileşimler, akrabalık bağları ve sosyal yapı. Her parametre hem kendi içerisinde, hem de diğerleriyle ilişkili olmalıdır. Örneğin insanların davranışları onların diğer bireylerle olan ilişkilerini etkiler ve/fakat kurulan bu ilişkilerin bireyin davranışları üzerindeki etkisi de kaçınılmazdır. Bu karşılıklılık ilkesi, parametrelerin baskınlığına göre topluluğun sosyal yapısında bir döngü oluşturur. Hinde'nin hiyerarşi tanımında çizgisel, zamansal ve katı kuralları olan bir dizinim yerine insan davranışları ve toplulukların çeşitlilik sahibi yapısı ön plana çıkmaktadır (Kohler, 2000: 12).

Sosyal karmaşıklık kavramının çoğunlukla hiyerarşi ve politik güç ile eş anlamlı olarak algılandığı, bugün konu üzerine çalışan araştırmacılar tarafından sıklıkla vurgulanmakta ve bu algının yol açtığı yaklaşımsal hatalara değinilmektedir. Özellikle sosyo-politik ve ekonomik olarak eşitlikçi temellerde örgütlenen toplulukların 'basit', sosyo-politik ve ekonomik örgütlenme modellerinde ayrışmanın başladığı, eşitlikçi toplulukların ise 'karmaşık' topluluklar olarak tariflenmesinin, 'karmaşıklık' kavramının tek boyutlu olarak ele alınması ile ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Keinlin'in (2012: 18-21) vurguladığı gibi, bu yaklaşım, incelenen toplulukların farklı özelliklerini ve dinamiklerini göz ardı etmekte ve insan topluluklarının çeşitlilik sahibi yapısını derinlemesine ortaya koyamamaktadır. Toplulukların sosyal, ekonomik, politik veya kültürel tüm bağlamları ile birlikte örgütlenme biçimlerindeki çeşitlilik sahibi yapısı, bu yapının değişkenliği ve esnekliği, otorite ve politik güç gibi kavramların statik kavramlar olmadığını ortaya koyar. Nitekim bu kavramlara biçilen değer günümüz 'uygarlık' kavramından türetilmiştir. Örneğin, hiyerarşi ve politik gücün tekelleşmesi yalnızca karmaşıklığın ürünü veya sebebi olmadığı gibi, eşitlikçi toplulukların tümüyle 'basit topluluklar' olduklarını da kanıtlamaz. Aksine, 'basit topluluklar' veya 'karmaşık topluluklar' gibi kavramların nötr olmayan, bir değer yargısı barındıran yapısı, sosyal karmaşıklık kavramını, insan topluluklarının örgütlenme biçimlerindeki değişkenliği ve çeşitliliği açıklamak adına tanımlayıcı değil açıklayıcı bir yere konumlandırmanın gerekliliğinin altını çizmektedir.

Toplumsal Örgütlenme Şemaları

1960'larda tarihöncesi topluluklara dair çalışmaların çıkış noktası eşitsizliğin kökenlerine inmek, toplumsal tabakalaşmanın veya sınıfsal farklılıkların ortaya çıkış dinamiklerini çözümlenerek devletli toplumlara 'evrilen' modelleri saptamak olmuştur (Service, 1962; Fried, 1967; Sahlins, 1968). Buna göre uygarlık, basitten karmaşığa doğru evrilen toplumsal değişim şemasının nihai ve günümüzü tarif eden basamağıdır (Flannery, 1972: 400-401).

Örneğin Fried (1967: 109, 173-186), siyasal örgütlenme biçimlerini baz alarak eşitlikçi,

gruplaşmış, tabakalaşmış ve devletli toplumlar olarak sınıflandırdığı bir toplum modeli sunar ve bu toplumsal ilerlemeye paralel bir sosyal karmaşıklık artışından bahseder. Benzer bir şekilde, ancak işlevsel örgütlenmeyi ön plana alan Service ise (1962: 108-118, 149) toplulukları çete/grup, kabile, şeflik ve devlet olmak üzere yine çizgisel bir değişim tablosu dahilinde açıklar. 60'lı yıllarda sosyal örgütlenme ve sosyal karmaşıklık gibi temalara uygulanan bu şematik ve evrimci yaklaşımın ortaya koyduğu evrensel modeller, bir yanıyla toplumların yaşam biçimlerindeki çeşitliliğe tezat oluşturan dogmatik bir anlayışı doğurmuştur.

Toplumlar Nasıl Karmaşılaşmaya Başladılar?

Toplumsal karmaşıklığın neden ve nasıl başladığına dair çok sayıda varsayım öne sürülmüştür. Bu varsayımlar, araştırmacıların içinde bulunduğu dönemin koşullarını, düşünme biçimi ve vizyonunu yansıtmaları bakımından önem taşır. Tekno-ekolojik değişimler, karmaşık toplulukların gelişim biçimlerine dair önerilen modellerden biri olmuştur (Wittfogel, 1957; Carneiro, 1970). Wittfogel'in karmaşıklık varsayımı, tarım yapılan bölgelerde sulama sistemlerinin kontrolüne dayalı uzman bürokratik sınıfın ve güç merkezinin ortaya çıkmasına dayanır. Tarımcı topluluklarda su hayati önem taşır ve kanal, drenaj sistemleri gibi yapılar suyun tarımsal arazilere yönlendirilmesini kolaylaştırır. Ancak bu yapıların inşası, büyük oranda bir işgücü, işgücünün düzeni, kontrolü sağlandığı takdirde yapılabilir. Yapıların inşa sonrası bakımı, devamlılığının sağlanması, onarımı, temizliği ise ayrıca bir işgücü gerektirir. Wittfogel (1957: 271-273) hasat, depolama, sulama, yapıların inşası, onarımı, tamirata gibi konularda verilecek kararların karmaşık bir iletişim ağı gerektirdiğini ve bu nedenle karar verici merkezi kurumların varlığına ihtiyaç duyulduğunu savunmaktadır. Nehre yakın arazilerin, sulama sistemlerinin, tutulan ürün kayıtlarının kontrolüne dayalı bu kurumsallaşma, topluluk içerisinde bir güç merkezi yaratmış olmalıdır. Antropolog Carneiro'ya göre ise (1970: 733-738) sosyal karmaşıklık sürecinin birincil mekanizması savaş durumunda aranmalıdır. Varsayımda iki önemli etmen üzerinde durulur: nüfus artışı ve çevresel kuşatma. Buna göre, erken tarımcı köy toplulukları arasında artan nüfus, besin üretimindeki ihtiyacı da arttırmış ve bu baskı çatışma ve savaşı tetiklemiş olabilir. Besin kaynaklarındaki artış, nüfus artışı kadar hızlı olmayacağından ihtiyacı en fazla olan köy en zayıf köye saldırarak, kazanan kaybedenin

arazisine ve besin kaynaklarına el koyacaktır. Bu girişimler, en çok kazanan topluluğun siyasi bir güç elde etmesini, ele geçirdiği arazileri ve burada yaşayan toplulukları kontrol etmesini sağlayacaktır. Böylesi bir bürokrasinin oluşması, savaş ekseninde oluşturulan ordu benzeri ayrıcalıklı gruplar ve statü farklılıklarının oluşması ile eşdeğerdir.

Geleneksel Marksist ve maddeci yaklaşımlar, sosyal karmaşıklığın ve farklılaşmanın artışını sosyo-ekonomik sınıflar arasında oluşan rekabet ile açıklar (Diakonoff, 1991: 43-53). Bu görüşe göre rekabet, statü farklılıklarının temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla zamanla yönetici sınıfların çıkarlarını korumak ve buna teşvik için ‘şehir-devlet’ kavramı ortaya çıkacaktır. Geleneksel Marksist görüşler ile tekno-ekolojik modeli bütünleştiren çalışmalar ise, karmaşıklığın öznesi olarak topluluğun arayışlarına rehberlik eden, tavsiyeleri dikkate alınan ‘şef’ pozisyonundaki kişinin, Harris’in tanımlamasıyla (1979: 81) ‘büyük adam’ın (*big man*) varlığına dikkat çekmektedir. Bu kişi üretim fazlasının dağıtımını yapan, diğer köylerle kurulacak ticari ilişkilerin organizasyonunu yüklenen, çıkabilecek olası anlaşmazlıkları çözen bir misyona sahiptir. Bu bağlamda önerilen model, basit şefliklerin zaman içerisinde üretimin yoğunlaşması, yeniden dağıtım ve ticareti yapılacak ürünlerin fazlalaşmasıyla karmaşık yapılar haline geldikleri yönündedir.

Hayden (2014: 658) ise sosyo-ekonomik karmaşıklığın ortaya çıkışını Avrupa’da Üst Paleolitik Dönem’de (GÖ yak. 40,000) kaynak kullanımında yaşanan ivme ile ilişkilendirmektedir. Buna göre, toplum içerisinde yer alan kimi bireyler, prestij getirecek kaynaklara erişim ve bunları kullanımda daha avantajlı bir konuma erişmek için rekabet ederek toplumsal farklılaşmanın erken örneklerini teşkil eden sosyal sistemlerin doğuşunu sağlamışlardır.

Wiessner (2009: 218) karmaşık toplumların ortaya çıkışına dair teorilerin iki temel üzerine inşa edildiğine dikkat çeker. Yukarıda özetlemeye çalıştığımız yaklaşımlar çerçevesinde, (1) ‘büyük adam’ın varlığının doğurduğu rekabet ilişkileri ile birlikte eşitlikçi toplumlardan hiyerarşik toplumlara doğru ‘evrilen’ sistemler ve (2) sosyo-ekonomik çıkarları için harekete geçen bireylerin toplum içerisinde yarattığı rekabet ilişkilerinin, şefliklerin öncülü olarak tanımlanabilecek sosyo-ekonomik sistemleri doğurduğu öne sürülmektedir. Eşitlikçi toplumlara, Wiessner’in (2002: 235) tanımı ile “*farklı yaş ve*

cinsiyet gruplarından bireylerin çeşitli kaynaklara ve statülere erişiminde eşitliğin korunduğu” toplumlar olarak ele alabiliriz. Ancak gözden kaçırılan, çeşitli pratik nedenler ile kurumsallaşan hiyerarşilerin, eşitlikçi toplumlarda da gözlemlenebileceği; kazanılmış veya atfedilmiş statülerin ve farklı sosyo-kültürel rollerin, evrensel bir norm olarak eşitlikçi olmayan sistemlere doğru ‘gelişimin’ öncülleri olmadığıdır.

Bu bağlamda, şu iki soruyu sorabiliriz: tüm bu topluluklar basit şefliklerden karmaşık yapılara doğru ‘gelişen’ çizgisel rotalara sahip idiye, neden örneğin Eskimolar (*Inuitler*) arasında şeflikler görülmemektedir? Toplulukların karmaşıklığını açıklayan genelleyici tanımlamalarımız varsa, neden bölgeler ve topluluklar arasında farklılıklara da rastlayabiliyoruz?

Evrensel ve Evrimsel Toplum Modellerine Getirilen Eleştiriler

1980'lere gelindiğinde topluluklara yöneltilen yeni sorular, yeni yaklaşımları doğurmuş, toplumlar arasındaki değişkenlerin iktidar, mülkiyet, yerleşiklik, zenginlik gibi birçok farklı ekseninde gerçekleşebileceğinin, bu nedenle ideal bir toplum tipinin oluşturulamayacağı üzerinde durularak evrensel toplum modellerine eleştiriler getirilmiştir (Feinman ve Neitzel, 1984). Sosyal örgütlenme ve karmaşıklığın, toplulukların kendi iç dinamiklerinden beslendiği ve geniş yelpazede bir çeşitlilik barındırdığı belirtilerek, kültürler arası karşılaştırmalarda sadece benzerliklerden yola çıkılarak yapılacak genellemelerin yanlış yönlendirici olacağı üzerinde durulmuştur (Shanks ve Tilley, 1987: 163-164; 1992: 53-54).

Wittfogel ve Carneiro'nun varsayımlarının, halen geçerliliğini korumakla beraber, karmaşıklığın kökenlerine dair birtakım noksanlıklar içerdiği vurgulanır (Wenke ve Olszewski, 2007: 302-305). Getirilen eleştirilerin başında, varsayımların arkeolojik kayıtlardaki takibinin zor oluşu gelmektedir. Nitekim karmaşık sulama sistemlerinin varlığına arkeolojik kayıtlarda az rastlanılmaktadır ve savunmayla ilgili yapılar, silah ve benzeri aletler, yanmış/yakılmış/harap edilmiş yerleşmeler gibi çatışmanın izlerini sürebileceğimiz veriler kısıtlıdır. Eleştirilerdeki bir diğer nokta ise dünyanın farklı bölgelerine yerel ölçekte bakıldığında kapsamlı sulama sistemlerinin, çevresel koşullara

adaptasyonun ve nüfus artışının sosyal karmaşıklığın artışıyla birlikte gelişmediği örneklerin de bulunmasıdır. Örneğin Danimarka Thy Bölgesi'nde yaşayan topluluklardaki politik karmaşıklığın artışı Tunç Çağı'nda (MÖ 1700-1300), nüfusun durağanlaştığı ve hatta azaldığı süreçte gerçekleşmiştir (Earle, 2013: 48). Geleneksel maddeci yaklaşımlar ise, Erken Mezopotamya ve Mısır toplumlarından elde edilen verilerle karşılaştırıldığında kölelik, komünal işgücü, statü farklılıkları gibi konularda destekleyici bazı veriler barındırmasına karşın yalnızca erken devletler için oluşturulmuş bir varsayım olması nedeniyle eleştirilmiştir. Verilerin tümü erken dönem yazılı kaynaklardan ve hemen öncesinde gelişmiş devlet formlarından elde edilmiştir. Buna karşın daha erken dönemdeki tarımcı-hayvancı-çiftçi yaşama ya da eşzamanlı farklı coğrafyalarda yaşamış topluluklara değinmemesi nedeniyle yaklaşımın eleştiriye açık olduğu düşünülür (Wenke ve Olszewski, 2007: 306-313).

Toplumsal evrim kategorilerine getirilen bir diğer eleştiri, bu çizgisel yaklaşımın toplumsal değişimleri açıklayamıyor oluşudur. Geleneksel eğilim, eşitlikçi toplulukları milat kabul ederek zamanla bu toplulukların politik ve yönetsel organlarının merkezileşmesiyle tabakalı toplumlara evrildiği yönündeydi ancak dönüşümün koşulları sorgulanmamıştı. Üstelik etnografik literatürde eşitlikçi ve tabakalı toplumlar arasında bazı değişkenler dışında tanımlı bir ayırımın olmadığı örneklerin de bulunduğu vurgulanmaktaydı (Feinman ve Neitzel, 1984: 56, 75-77).

Toplumsal örgütlenme biçimlerinin büyük bir çeşitlilik göstermesi, birbirinden farklı toplumların geniş bir zaman ve mekana yayılmış olması, genelleyici çıkarımların toplulukları anlamada kısıtlayıcı, tek yönlü ve eksik olabileceği görüşünü ön plana çıkartmıştır. Post-süreçsel ve bütüncül yaklaşımlar, karmaşıklığın itici gücünün ekonomik, sosyal, ideolojik değerlerle bir bütün oluşturduğunu, ön plana çıkan değerler olabileceği ancak tek bir itici gücün olamayacağı, dolayısıyla topluluklara çok yönlü bakılması gerektiği yönündedir. Bu yaklaşımla beraber özellikle son 25 yılda Anadolu, Mezopotamya ve Levant bölgelerinde, tarihöncesi arkeolojisindeki evrensel tabloları sorgulayan teorik çalışmaların artışı, erken Neolitik toplulukların farklılıklarının ve çeşitliliklerinin anlaşılmasına katkı sağlamış (Bolger ve Maguire, 2010: 4), toplulukların geleneksel şemalara ve tiplere oturtulması uğraşının ötesine geçilmesi gerektiği bir kez daha

vurgulanmıştır.

Yaşayan Örnekler: Modern Avcı-Toplayıcı-Tarımcı Topluluklar

Çeşitli ve değişken toplumsal roller ile karakterize olan karmaşık sosyal organizasyon örüntülerine dair önemli bir etnografik örneği, Kuzey Kutup bölgesinde yaşayan Inuit toplumu veya daha yaygın bilinen isimleriyle Eskimolar oluşturmaktadır. Yaşadıkları bölgede sular Ekim-Temmuz ayları arasında buzlarla örtülüdür ve Inuitlerin yaşam biçimleri de bu iklimsel döngüye koşut olarak değişkenlik gösterir. Sosyal organizasyon biçimlerindeki bu devinim, yazılı olmayan toplumsal kurallar ve birimler oluşturur. Örneğin avlanan hayvana göre değişen besin paylaşımı modelleri farklı süreçlerde farklı nitelikler taşır, avın ve ürünün kime ait olacağına ve nasıl dağıtılacağına dair kurallar çizilir. Inuitlerin yerleşim örüntüleri de, mevsimsel döngüye dayalı olan göçler ile karakterize olmuştur. Ürünün bol olduğu mevsimlerde küçük gruplara bölünerek yaşayan Inuitler, ürünün az olduğu süreçlerde bir araya gelerek daha büyük gruplar halinde yaşamaktadırlar (Bates, 2009: 138-142).

Mevsimsel döngüye göre dönüşen sosyal organizasyon biçimleri yaz aylarında yaşanan kamp yerleşmelerinde dayanışmacılık ve kolektivismi ön plana çıkarır. Yaz kamplarında, her bir haneyi iskan eden geniş ailenin kendi yemeğini pişirip tüketmesi yerine dönüşümlü olarak kadınlar tüm kamp için yiyecek pişirir ve yiyecek ortaklaşa tüketilir. Yerleşmelerde topluluk içi kolektivismi, dayanışmayı pekiştirecek birçok faaliyet, inanç sistemleri ile de bağlantılı bir şekilde organize edilerek topluluğun biraradalığı sağlanmaktadır. Yaz kamplarında bu etkinlikler açık havada yapılırken, kış aylarında *qaqqi* adı verilen evlerde toplanılmaktadır. Her bir Inuit bireyi bu yapıda şarkı söylemek ve dans etmek için toplanır ancak bireylerin topluluk içerisindeki rollerine ve kimliklerine göre, yapı içerisinde durabilecekleri veya duramayacakları alanlar belirlidir. Evli kadınlar duvarın önünde bir sıra halinde dizilirler, evli olmayan kadınlar ise onların önünde bir sıra halinde durmaktadırlar. Çocuklar kapının her iki yanında iki grup halinde dururlar. Her bir *qaqqi*, *tornaq* adı verilen bir ilahi varlığa adanır. Dolayısıyla burada yapılan etkinlikler aynı zamanda dini etkinlikler olarak da değerlendirilmektedir (Boas, 1888; e-kitap, 2013). Bu faaliyetleri, sistemi sürdürülebilir kılan toplumsal birimler olarak okuyabiliriz.

Inuitler kimi durumlarda bilgi ve tecrübesi dolayısıyla bir bireyi kısıtlı yetkiler dahilinde ‘şef’ olarak tanımlamaktadırlar. ‘Her şeyi en iyi bilen’ anlamına gelen *pimain* adıyla adlandırılan bu şef yerleşmenin taşınacağı yer ve zamana karar verir ancak ailelerin onun kararına uymak gibi bir zorunluluğu yoktur. Bazı durumlarda bir başka yerleşmeye taşınılacağı zaman veya kabilenin geri kalanı bırakılacağı zaman şefe danışılmaktadır. Aynı zamanda şefin bazı koşullar altında bireyleri ava yönlendirme gibi bir yetkisi vardır. Ancak bu yönlendirmelerin emirlere dönüşmesi, toplumsal sistem tarafından engellenmektedir. Bilgi, tecrübe ve yönlendiricilik bağlamında liderleşebilen ancak yetkileri topluluk tarafından sınırlandırılan bireylerin yanında şamanlar da inanç sistemini ve buna dayalı faaliyetleri yönlendirme ve organize etme misyonu ile topluluk tarafından görevlendirilebilirler (Barclay, 2010: 50). Ayrıca her bir geniş aile içerisinde de en yaşlı bireyin diğer bireyler üzerinde söz hakkı bulunmaktadır (Boas, 1888; e-kitap, 2013).

Inuit toplumunda bilgi, tecrübe, yaş, cinsiyet, inanç gibi bağlamlarda kimi bireylerin kimi durumlarda öne çıkabildiklerini görebilmekteyiz. Ancak bu durumun yaratacağı toplumsal statünün, bir politik güç elde etmek ve tahakküm kurmak amaçlı olarak kullanıldığı örneklerin görülmeşişinin nedeni, geleneksel Inuit kültürünün ve yaşam biçiminin kolektivizmi, paylaşımcılığı ve dayanışmayı zorunlu kılması olmalıdır. Nitekim Inuit toplumunda bu çerçevede kazanılan statü formal olmayan bir statüdür ve bir başka bireyin o statünün niteliği bağlamında daha ön plana çıkması ile kolayca kaybedilebilir (Barclay, 2010: 51).

Sonuç

1960’lı yıllarda dünyayı etkisi altına alan özgürlükçü düşüncelerin yayıldığı yeni politik, sosyal ve kültürel atmosfer, sosyal bilimlere de etkileyerek, antropoloji ve arkeoloji gibi disiplinlerin gündemine yeni sorular sokmuş, bu sorular modern dünyanın hiyerarşik ve otoriter düzenini sorgulayan yeni araştırma konularının doğmasını sağlamıştır. Eşitlikçi topluluklar, hiyerarşi ve eşitsizliğin kökenleri, devletin doğuşu gibi temaların tartışılmaya başlaması, bu bağlamda bir arayışın yansımalarıdır. Araştırmaların temel amacı, analitik yöntemler kullanılarak toplulukların iç dinamiklerinin nasıl işlediğini anlamaktır. Bu dönemde Service (1962), Fried (1967), Sahlins (1968) gibi araştırmacıların sosyal

organizasyon biçimlerine dair önerdikleri farklı modellerinin çıkış noktası, toplumsal tabakalaşma ve eşitsizliğin kökenlerini anlamak olmuştur. Kullanılan yöntemler ve araştırma sorunsalları ise, toplumların sosyal yapılarını anlamak adına evrensel ve şematik modeller doğurmuştur. Toplumlara analitik yöntemler ve evrensel modeller ile açıklamayı hedefleyen bu yaklaşımda göz ardı edilen, zamansal ve mekansal ölçekte farklılaşan toplumsal dinamikler, bireylerin sosyal yapıya etkisi gibi faktörlerdir. Arkeoloji’de farklı düşünce biçimlerinin, akımların ve teorilerin karşılık bulmasıyla birlikte, toplumsal karmaşıklık kavramının araştırılma ve ele alınma şekli yeni kavramları ve yöntemleri devreye sokar. Politik ve sosyo-kültürel arka planda yaşanan dönüşümlerin bir sonucu olarak doğan yeni felsefi akımların arkeoloji disiplinine etkisi ile birlikte gelişen bu süreç, sosyal karmaşıklık kavramının araştırılma ve tartışılma biçiminin geçirdiği dönüşümler üzerinden okunabilir.

Toplumsal karmaşıklığın parametreleri ve bu parametrelerin hiyerarşi, eşitsizlik gibi kavramlar ile ilişkisi bu çalışmanın temel sorularındandır. Amaçlanan, toplumsal karmaşıklığın arkeoloji disiplininde araştırılma ve değerlendirilme biçimlerini bu bağlamda ele almaktır. Yukarıda örneklendirmeye çalıştığımız üzere, karmaşıklık kavramı literatürde çoğunlukla hiyerarşi, eşitsizlik, politik güç gibi kavramlar ile eş anlamlı veya ilişkili olarak kullanılmaktadır. Bu ilişkilendirmenin, insan topluluklarının tek boyutlu ve çizgisel bir gelişim süreci içerisinde ele alınmasının bir sonucu olduğunu vurgulamanın önemli olduğu görüşünderiz. İnsan topluluklarının çeşitlilik sahibi, farklı özellikler ve dinamikler içeren yapısının, bu yaklaşımda derinlemesine ele alınmamakta olduğu dikkat çekicidir. Yanı sıra, bu kavramlara biçilen anlamın, günümüz değer yargıları ile de yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

İnsan topluluğunu bir araya getiren ve sosyal yapıyı hem kurgulayan hem de pekiştiren değer, değişim ve değişkenlerin her biri farklı koşul ve dinamikler altında çeşitlilik gösterir. Bu bağlamda toplumsal karmaşıklık, evrensel ve şematik tanımlara sahip, statik bir kavram olarak ele alınamaz. Ancak, toplumsal yapılanmayı sağlayan parametreler olarak bir topluluktaki çeşitli kural, kurum ve değerler arasındaki bağın ölçüsü, toplumsal karmaşıklıkla ilintilidir. Bu parametreler arasındaki kurumsallaşma ve bağın tartışılması ise, yatay ve dikey karmaşıklık arasındaki farklılığın da ele alınması gerekliliğini

doğurmuştur. Feinman (2013: 36) karmaşıklaşmanın farklı koşullar altında dikey veya yatay farklılaşmayı doğurabileceğini, bir örnekte toplumsal tabakalanma ve hiyerarşi ile sonuçlanabilecek olan kurumsallaşmış karmaşıklığın, bir başka örnekte farklı sosyal gruplar doğurabileceğini ancak bu gruplar arasında her zaman hiyerarşik ilişkilerin doğmayacağını belirtmektedir. Bu bağlamda toplumsal karmaşıklaşma, toplum içerisinde hiyerarşik ilişkiler doğurabilir, kurumsallaşmış eşitsizliğe doğru giden bir gelişim gösterebilir; ancak karmaşık topluluklarda ana değişken olarak karşımıza çıkabilen güç, liderlik, otorite gibi kavramların da her zaman hiyerarşiye işaret etmediğinin vurgulanması önemlidir (örn. bkz.: Souvatzi, 2007: 37-38). Karmaşıklık ve hiyerarşi gibi kavramlar, insan davranışları ve toplulukların çeşitlilik sahibi yapısı ile doğrudan ilişkilidir.

Bu çeşitlilik sahibi yapı, genelleyici çıkarımların insan topluluklarını anlamak adına kısıtlayıcı ve tek yönlü kalacağını ortaya koymuştur. Örneğin bugün Kuzey Kutup bölgesinde yaşayan Inuit (Eskimo) toplumunda, farklı koşullar altında farklı bireylerin bilgi, tecrübe, yaş, cinsiyet, inanç gibi bağlamlarda öne çıktıkları, karar verme mekanizmalarında yer aldıkları veya topluluğu yönlendirdikleri görülmektedir. Toplumun farklı sosyal, ekonomik ve kültürel birimleri, yaşamın organizasyonunu sağlamaya, sistemi sürdürülebilir kılmaya yöneliktir. Bu birimlerin ve işleyişin ise sözlü kuralları mevcuttur. Ancak birey ve grup bazındaki bu farklılaşmaya rağmen, edinilecek veya atfedilecek toplumsal statü, bir politik güç elde etmek ve tahakküm kurmak amaçlı olarak kullanılmaz.

Artan sosyal karmaşıklığın eşitsizlik ile karakterize sosyal ilişkiler doğurduğuna dair evrimsel tablo, topluluklarda gözlemlenen çeşitlilik sahibi mekanizmalar ve sosyal yaşamın kolektif iradesine dayalı kimi örneklerin de gösterdiği gibi, sorgulanması gereken bir konudur. Sosyal yaşamın farklı biçim ve ölçeklerde örgütlenerek bir bütünü oluşturduğunu gördüğümüz bu çeşitlilik sahibi tablonun, eşitsiz ilişkiler doğurmadan da sosyal karmaşıklığı takip edebildiğimiz bir sistemi yansıtabileceğini düşünebiliriz.

Teşekkür

İstanbul Üniversitesi Tarihöncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı yüksek lisans ve doktora derslerinde karmaşık topluluklar üzerine yapılan araştırma ve tartışmalar bu yazının

hazırlanmasında altlık oluşturmuştur. Bu bilimsel tartışma ortamının oluşmasını sağlayan ve fikirsel katkılarıyla yazımıza yön veren Mihriban Özbaşaran'a teşekkür ederiz.

Kaynakça

Barclay, H. (2010). *Efendisiz Halklar Bir Anarşi Antropolojisi*. Z. Biliz (çev.), Versus Yayınları: 49-52.

Bates, D. G. (2009). *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 138-147.

Boas, F. (2013). *The Central Eskimo*. Sixth Annual Report of the Bureau of Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution, 1884-1885, Government Printing Office, Washington, 1888, Gutenberg e Book release: 2013, www.gutenberg.org

Bolger, D., Maguire, L. C. (2010). Introduction: The Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East. *Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East*, D. Bolger, L. C. Maguire (eds.), Oxbow Books: 1-8.

Carniero, R. (1970). A Theory of the Origin of the State. *Science*, 169: 733–738.

Chapman, R., (2003). *Archaeologies of Complexity*, Routledge Taylor&Francis Group, London and New York.

Diakonoff, I. M. (1991). General Outline of the First Period of the History of the Ancient World and the Problem of the Ways of Development. *Early Antiquity*. Chicago: University of Chicago Press: 27-67.

Earle, T. (2013). *Şefler Nasıl İktidara Geldiler: Tarih Öncesinde Politik Ekonomi*, B. Gürel, D. Demiröz (çev.), Versus Yayınları.

Feinman, G. M. (2013). The Emergence of Social Complexity: Why More Than Population Size Matters. *Cooperation and Collective Action: Archaeological Perspectives*, D. M. Carballo (ed.), University Press of Colorado, Boulder: 35-56.

Feinman, G. M., Neitzel, J. (1984). Too Many Types: An Overview of Sedentary Prestate Societies in the Americas. *Advances in Archaeological Method and Theory* Vol. 7, M. Schiffer (ed.), New York: Academic Press.

Flannery, K. V. (1972). The Cultural Evolution of Civilizations. *Annual Review of Ecology and Systematics* 3: 399–426.

Fried, M. H. (1967). *The Evolution of Political Society*. New York: Random House.

McGlade, J., Garnsey, E. (2006). The Nature of Complexity, *Complexity and Co-Evolution, Continuity and Change in Socio-Economic Systems*, Garnsey, E., McGlade, J. (eds.) EE: 1-21.

Harris, M. (1979). *Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture*. New York: Vintage Press.

Hayden, B. (2014). Social Complexity. *The Oxford Handbook of the Archaeology and Anthropology of Hunter-Gatherers*. V. Cummings, P. Jordan, M. Zvelebil (eds.), Oxford University Press: 643-663.

Hinde, R. A. (1982). *Ethology: Its Nature and Relations with Other Sciences*, Oxford: Oxford University Press.

Keinlin, T. L. (2012). Beyond Elites: An Introduction *Beyond Elites: Alternatives to Hierarchical Systems in Modelling Social Formations*. T. L. Keinlin, A. Zimmermann (eds.), International Conference at the Ruhr-Universität Bochum, Germany: 15-32.

Kohler, T.A., (2000). Putting Social Sciences Together Again: An Introduction the Volume, *Dynamics in Human and Primate Societies: Agent-based Modeling of Social and Spatial Processes*, Timothy A Kohler, George G. Gumerman (eds.), Oxford University Press.

Sahlins, M. D. (1968). *Tribesmen*. New York: Prentice-Hall.

Service, D. (1962). *Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective*. New York: Random House.

Shanks, M., Tilley, C. (1987). *Social Theory and Archaeology*. Oxford: Polity Press.

Shanks, M., Tilley, C. (1992). *Re-Constructing Archaeology*. Cambridge University Press. Second edition.

Souvatzi, S. (2007). Social complexity is not the same as hierarchy. *Socialising Complexity: Approaches to Power and Interaction in the Archaeological Record*. S. Kohring, S. Wynne-Jones (eds.), Oxbow Books: 37-59.

Tainter, A. J. (1996). Complexity, Problem Solving, and Sustainable Societies. *Getting Down to Earth: Practical Applications of Ecological Economics* (International Society for Ecological Economics). R. Costanza, O. Segura, J. Martinez-Alier (eds.), E. Gürol (çev.), Island Press: 61-76.

Wenke, R. F., Olszewski, D. J. (2007). *Patterns in Prehistory: Humankind's First Three Million Years*. Fifth Edition, Oxford University Press.

Wiessner, P. (2002). The Vines of Complexity: Egalitarian Structures and the Institutionalization of Inequality among the Enga. *Current Anthropology*. Vol. 43 (2): 233-269.

Wiessner, P. (2009). The Power of One? Big Men Revisited. *The Evolution of Leadership: Transitions in Decision Making from Small-Scale to Middle-Range Societies*. K. J. Vaughn, J. W. Eerkens, J. Kantner (eds.), School for Advanced Research Press: 195-222.

Wittfogel, K. A. (1957). *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. New Haven: Yale University Press.